

1915
SİYASET, TEHCİR, SOYKIRIM

HAZIRLAYANLAR
FİKRET ADANIR - OKTAY ÖZEL

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015

Yayıma Hazırlayan
Derya Önder

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Kapak Tasarımı
Haluk Tunçay

Grafik Uygulama
Özlem Kelebek

Baskı
Portakal Baskı İthalat İhracat San. ve Tic. A.Ş.
Huzur Mh. Tomureuk Sokak No: 5 K:1
4. Levent-İstanbul
Tel: 0212 332 28 01

Matbaa Sertifika Numarası 12376
Yayıncı Sertifika Numarası 12102

Birinci Basım: Ekim 2015

ISBN 978-975-333-330-6

İÇİNDEKİLER

- viii Haritalar
- xi **SUNUŞ**
Fikret Adanır - Oktay Özel
- BİRİNCİ BÖLÜM**
TANZİMAT'LA GELEN: "ERMENİ MESELESİ" NİN
ORTAYA ÇIKIŞI
- 3 "Ermeni Meselesi"nin Doğuşu
Fikret Adanır
- 44 Ermeni Aydınlanması: Yeniden Doğuştan Yokoluşa
Ohannes Kılıçdağı
- 62 Ermeni Eğitim Kurumları, Siyasallaşma ve Osmanlı Yönetimi, 1878-1923
Selçuk Akşin Somel
- 84 Bayezid 1877: Egemen Anlatıda Görünmeyen Katliam
Zozan Pehlivan
- İKİNCİ BÖLÜM:**
ABDÜLHAMİD DÖNEMİ: ŞİDDET VE
KATLIAMLAR (1878-1909)
- 95 Abdülhamid Döneminde Ermeni Meselesi
Selim Deringil
- 109 "Eski Rejim"de Ermeni Nüfus Meselesi, 1828-1908
Fuat DüNDAR
- 126 Doğu'da Kürt-Ermeni Çatışmasının Sosyoekonomik Arkaplamı
Yaşar Tolga Cora
- 140 1895-1896 Katliamları: Doğu Vilayetlerinde Cemaatler Arası "Şiddet İklimi" ve Ermeni Karşısı Ayaklanmalar
Edip Gölbaşı
- 164 Hamidiye Alayları: Bir Değerlendirme
Edip Gölbaşı
- 176 "Banka Vakası" ve 1896 İstanbul Katliamı
Edbem Eldem
- 199 Güvenlik Politikaları, Anarşizm Tehdidi ve Abdülhamid Yönetimi
İlkay Yılmaz
- 210 Osmanlı'dan Dışarıya Ermeni Göçü ve Tâbiyyet Politikaları
Sinan Dinçer

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ: UZLAŞMA ARAYIŞINDAN ÇATIŞMAYA VE SAVAŞA (1905-1914)

- 229 1908 Meşrutiyeti: Hürriyet, Uhuvvet ve Müsâvât'ın Sınırları
Nesim Şeker
- 244 Çukurova'da Sosyoekonomik Dönüşüm ve 1909 Adana Katliamı
Meltem Toksöz
- 256 Adana Katliamı ve Göçmen İşçiler Meselesi
Sinan Dinçer
- 264 Ermeni Toplumunu ve Meşrutiyet: Umut ve Umutsuzluk Arasında Yükselen Beklentiler
Ohannes Kılıçdağı
- 277 Kürt Politikasında Hamidiye Siyasetine Dönüş ve Kör Hüseyin Paşa Olayı, 1910-1911
Tibet Abak
- 293 Balkan Savaşları: Boykot, Propaganda ve Ötekileştirme
Y. Doğan Çetinkaya
- 304 Balkan Savaşları: Mülteciler, Muhacirler ve Şiddet
Emre Erol
- 316 "Devrimler Çağı"nda Ermeni Nüfusu Meselesi, 1908-1914
Fuat DüNDAR
- 324 Devrim İçinde Devrim: Ermeni Örgütleri ve İttihat-Terakki İlişkileri, 1908-1915
Yektan Türkyılmaz

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

CIHAN HARBİ, TEHCİR, SOYKIRIM (1914-1918)

- 357 Savaş, Tehcir, Soykırım
Uğur Ümit Üngör
- 377 Tehcir ve Teşkilât-ı Mahsusa
Oktay Özel
- 408 Güney Kafkasya'da Rus Politikaları ve Ermeniler, 1828-1918
Candan Badem
- 421 1918 Bakü Seferi: Türk-Ermeni İlişkilerinin Kafkasya Boyutu
Fikret Adanır
- 444 Savaş ve Ermeni Nüfus Meselesinin Halli, 1915-1923
Fuat DüNDAR
- 454 Katliamlar, Ermeni Çocuklar ve Yetimler, 1894-1915
Nazan Maksudyan

BEŞİNCİ BÖLÜM:

**MONDROS'TAN LOZAN'A TÜRKLER, ERMENİLER,
KÜRTLER (1918-1923)**

- 471 Tehcir'den Lozan'a Türkler, Kürtler ve Ermeniler
Hamit Bozarlan
- 488 Geri Dönüş ve Emvâl-i Metrûke Mesclesi
Mehmet Polatel
- 505 Mütareke Döneminde Tehcir Tartışmaları ve Divân-ı Harb-i Örfî
Yargulamaları
Ömer Turan-Güven Gürkan Öztan
- 525 Türk-Sovyet İlişkileri ve Ermeniler, 1918-1923
Candan Badem

ALTINCI BÖLÜM:

**LOZAN'DAN SONRA ERMENİLER, TÜRKLEŞTİRME
VE AZINLIK POLİTİKALARI (1923-1939)**

- 537 Kalanlar: Savaş Sonrasında ve Tek Parti Döneminde İstanbul Ermeni
Cemaati
Lerna Ekmekçioğlu
- 554 Mecbur: Mıgırdiç Agob'un "Türkiye Ermenileri" Risalesi (1922)
Lerna Ekmekçioğlu
- 569 İlhak ve Hatay'dan Ermeni Göçü
Berna Pekesen
- 580 Ekonominin Türkleştirilmesi Uygulamaları
Murat Koraltürk
- 594 Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslimlere Yönelik Etno-dinsel Ayrımcılık
Baskın Oran
- 613 SONUÇ YERİNE
Fikret Adanır - Oktay Özel
- 617 Yazarlar Hakkında
- 627 Dizin

KÜRT POLİTİKASINDA HAMİDİYE SİYASETİNE DÖNÜŞ VE KÖR HÜSEYİN PAŞA OLAYI, 1910-1911

TİBET ABAK

II. Meşrutiyet'in ilanı ve İttihat ve Terakki'nin iktidara gelişi Türkiye ve Ortadoğu tarihinde köklü dönüşümlere yol açtı. Jön Türkler bu dönemde uyguladıkları milliyet politikalarıyla hem Osmanlı coğrafyasındaki farklı etnik ve dinsel grupların şekillenmelerine ve kaderlerine etki ettiler, hem de bu kesimlerin isyanları ve Büyük Güçler'in etkileri ile kendileri siyasi olarak dönüştüler. Anadolu coğrafyası ve özellikle Kafkasya ve İran sınırlarıyla çevrili doğu vilayetleri, Ermeni ve Kürt yoğunluklu nüfusuyla bölgedeki gelişmelerin odak noktasında yer aldı.

Abdülhamid'in mutlakıyetçi yönetimi ve İslâmi politikalarından sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liberal reformlar vaat eden meşrutiyetçi yeni rejimi, "Hamidiye" politikasının merkezi olan doğu vilayetleri için radikal bir değişimi temsil ediyordu. İktidarının ilk yıllarında bölgedeki Ermeni unsuruyla ittifak yapan cemiyetin burada tam olarak yerleşebilmesi kolay olmadı, sık sık eski rejimin imtiyazlıları ve mutlakıyetçi taraftarlarıyla karşı karşıya geldi. Bunların başında Hamidiye Alayları'nın Kürt reisleri geliyordu. Bu nedenle, Mandelştam'ın dönemlendirmesini temel alırsak- İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk iki döneminde (24 Temmuz 1908'den 9 Temmuz 1912'ye kadar),¹ doğu vilayetlerinde muhalifleriyle mücadele etmek zorunda kaldı. Hem uzlaşma,

¹ Andrei Nikolaevič Mandelştam dönemin önemli şarkiyatçılarından ve diplomatlarından. 1913 yılında, Doğu vilayetlerindeki Ermenilerin durumlarının düzeltilmesi amacıyla oluşturulan uluslararası komisyonda Rusya İstanbul Elçiliği'nin delegesi olarak görev yapmış ve Rus reform projesi onun tarafından hazırlanmıştır. Mandelshhtaim, İttihat ve Terakki hakkındaki eserinde, bu cemiyetin Birinci Dünya Savaşı'na kadarki iktidarını politik değişimlere göre dört döneme ayırır: 1908 Temmuz'undan 31 Nisan 1909'a (31 Mart Vakası) kadar 1. Dönem; 13 Nisan 1909-9 Temmuz 1912 arası 2. Dönem; 9 Temmuz 1912-10 Ocak 1913 arası 3. Dönem ve son olarak 10 Ocak 1913-29 Haziran 1914 arası 4. Dönemdir. A. N. Mandelştam, *Mladoturetskaya derjava: istoriko-političeski oçerık* (Moskva: I. N. Kushnerev, 1915).

hem de çatışma içeren bu süreçte cemiyetin politikaları da değişime uğradı. Etkili Hamidiye Alayları'nın reislerinden Haydaranlı aşireti lideri Kör Hüseyin Paşa'nın yeni rejime tepki olarak İran'a kaçması ve onu geri döndürme çabaları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarını sağlamlaştırması sürecinde önemli olaylardandır. Görüleceği gibi, genel kanının aksine, İttihat ve Terakki'nin planlı bir politikası yoktu; olaylar ve sürecin kendisi onların siyasetlerini ve ideolojilerini şekillendirdi. Her ne kadar Balkan Savaşları (1912-1913) haklı olarak İttihatçı rejimin iç değişimlerinin önemli bir mihenk noktası olarak kabul edilse de aslında en başından beri zikzaklar çizen bir iktidar vardır karşımızda.

Devrimin İlk Günleri: *İttihad-ı Anâsır*, Taşnaksutyun ile İttifak ve Eski Rejimin İlgası

1908 Devrimi'yle Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel gayesi, meşruti bir yönetim vasıtasıyla Büyük Devletler'in ülkeye müdahalelerinin önlenmesi ve imparatorluğun çöküşten kurtarılmasıydı.² Çoğunluğu subaylardan oluşan İttihatçı hareket³ ancak Kanun-i Esasi çerçevesinde *ittihad-ı anâsır*'ın, yani dahili birliğin sağlanmasının mümkün olabileceğine ve böylece ülkenin dağılmasının önüne geçebileceğine inanıyordu. *Osmanlıcılık* olarak adlandırılan bu siyasete göre imparatorluğun Türk, Ermeni, Rum, Kürt, Arap vs. tüm unsurları anayasa önünde eşit kabul ediliyor ve Osmanlılık bir üst kimlik sayılarak, söz konusu tüm unsurların ortak Osmanlı vatandaşlığında birleştirilmeleri amaçlanıyordu.⁴ Bu politikanın uygulanmasında, cemiyetin doğu vilayetlerindeki başmüttefiki ise Ermeni Taşnaksutyun örgütüydü.

II. Abdülhamid'e karşı mücadelede ortak Osmanlılık ideali ve ülkenin parçalanmasının önlenmesi için Taşnak ihtilalcileri ile işbirliği yapan İttihat ve Terakki, bu ortaklığı Kanun-i Esasi'nin ilanının ilk günlerinde de yoğun bir şekilde devam ettirdi. İki taraf arasında Ermenilerin idarî, adli reformlar ve arazi meselelerindeki taleplerini kabul eden bir anlaşma yapıldı.⁵ Yeni rejimin⁶

2 Erik J. Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building* (New York: I. B. Tauris, 2010), s. 117; Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914* (Oxford: Clarendon Press, 1969), s. 3.

3 Djon Kirakosyan, *Mladoturki pored sudom istorii* (Erevan: Ayastan, 1986), s. 101.

4 Osmanlıcılık hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 1 (İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1984), s. 369; Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981), s. 209; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (İstanbul: İletişim, 2008), s. 265-279.

5 Söz konusu anlaşma Taşnaksutyun'un resmi yayın organı *Azatamart* gazetesinde yayınlanmıştır. Adriana Tirkova, *Staraya Turtsiya i mladoturki* (Petrograd: B. M. Volf, 1916), s. 64; Dikran Mesrop Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule: 1908-1914* (New Jersey: Transaction Publishers, 2011), s. 51.

6 Dönemin pek çok kaynağında İkinci Meşrutiyet yönetiminden bahsedilirken "yeni rejim" ifadesi kullanılmıştır.

doğu vilayetlerindeki halk arasında propagandasının yapılması ve özellikle de Ermenilerin durumlarını düzelterek reformların uygulamaya konulması için İttihat ve Terakki ile Taşnak yönetimleri merkezde ve vilayetlerde ortak hareket edecek yetkililer atadılar.⁷ İttifakın halk önünde de açıkça sergilendiği durumlar oldu. Enver Bey ve Talât Bey başta olmak üzere İttihatçı liderler Ermeni kiliselerini, okullarını ve mezarlıklarını ziyaret ederek, sultana karşı girişilen mücadelede hayatını kaybetmiş Ermeni fedailerinin anısına, Türk-kilileri de yeni rejimin ilk günlerinde İttihat ve Terakki ile ittifaka ve anayasanın korunmasına çok önem veriyorlardı. İstanbul'daki Taşnak liderlerinden E. Aknuni (Haçadur Malumyan), 1908 rejiminin ilk günlerinde şöyle diyordu: "Taşnaksutyun'un en önemli görevlerinden biri Osmanlı Kanun-i Esasi'sinin korunması ve İttihat ile dostça çalışılmasıdır."⁸ Her ne kadar Ermenilerin talepleri, yaşadıkları bölgelerde daha özerk ve ademimerkeziyet ilkesine göre düzenlemeler yapılmasını içerse de bunu bir dış müdahale yoluyla talep etmiyor, iktidardaki İttihat ve Terakki'den bekliyorlardı. Dış müdahale kaygısını politikasının merkezine oturtan İttihat ve Terakki bu nedenle Taşnaksutyun ile ittifaka çok önem veriyor ve Ermenilerin imparatorluğa sadakatini sağlanmasını birlik siyasetinin simgesi olarak görüyordu.

Eski Rejimin Merkezi Doğu Vilayetleri ve Hamidiye-Ermeni Sorunu

Doğu vilayetleri, II. Abdülhamid dönemi siyasetinin siyasetinin başlıca odağı idi. Sultan da kendi iktidar yıllarında İttihatçılar gibi devletin geleceğini tehlikede görmekteydi ve yine onlar gibi temel kaygısı imparatorluğun parçalanmasının önlenmesiydi. 1880'lerden itibaren artan Ermeni ihtilalci faaliyetlerine ve "başdüşman" Rusya'ya karşı doğu vilayetlerinde Sultan'ın güvenebileceği yegâne unsur ise "din kardeşi" Kürtlerdi.¹⁰ 1891 yılında bölgedeki en güçlü Kürt aşiretlerinden *Hamidiye Alayları*'nı kurdurtması bu ortamın ürünüydü.¹¹ Kuruluş sürecinden itibaren kendilerine rütbelere ve nişanlar bah-

7 Kaligian, *Armenian Organization*, s. 49-52.

8 Kirakosyan, *Mladoturki pored sudom istorii*, s. 135.

9 Kirakosyan, *age*, s. 157.

10 K. N. Smirnov, "Poezdka v Svernyy Kurdistan v 1904 godu", *Izvestiya Kavkazskogo otdela Imperatorskogo Russkogo geografičeskogo obščestva* (İKORGO), XVII/4 (Tiflis, 1904), s. 317.

11 Dönemin Rus gözlemcisi Hamidiye Alayları'nın kuruluşunda vilayetlere göre şu aşiretlerin yer aldığını söylemektedir: Hayderanlı (Van Vilayeti), Makurlu (Van Vilayeti), Şevişli (Van Vilayeti), Milanlı (Van Vilayeti), Takurlu (Van Vilayeti), Hasananlı (Erzurum Vilayeti), Zarekanlı (Erzurum Vilayeti), Zılanlı (Erzurum Vilayeti), Şayananlı (Erzurum Vilayeti), Adamanlı (Erzurum Vilayeti), Belikli (Erzurum Vilayeti), Cebranlı (Bitlis Vilayeti). F. (Erzurum Vilayeti), Karapapaklı (Erzurum Vilayeti),

"Haydaranlı Kürtlerinin Şefi Musa Ağa'nın Kampı - Apağa Ovası (Kürdistan)."
(Kaynak: *Mission scientifique de Mr. Ernest Chantre dans la haute Mésopotamie, le Kurdistan et le Caucase: Kurdistan, de Bitlis à Bayazid*, 1881)

şedilen, bazı vergilerden muafiyet ve silah taşıma gibi imtiyazlar verilen Hamidiye Alayları her açıdan devlet desteği ve korumasına nail olmuşlardı.¹² Janet Klein'in "emirliğin aşiretler temelinde yeniden kurulması" şeklinde tanımladığı alayların kuruluşu¹³ geri dönülmez bir sürecin de başlangıcı olmuştu.

Olası bir Rus saldırısına karşı milis gücü oluşturması ve Ermeni ihtilalcileri avlaması amacıyla kurulan alaylar,¹⁴ sahip oldukları imtiyazlar ve politik güçle özellikle Ermeni köylerine saldırılar başlatmakta gecikmediler. Dönc-

F. Gryaznov, "Kurdi i Kurdsкая konnitsa", *İzvestiya Ştaba Kavkazskogo Voennogo Okruga (İŞKVO)*, 20 (Tiflis, 1907), s. 23-24.

12 Gryaznov, *age*, s. 17; Smirnov, "Poczdka v Sverniy Kurdistan v 1904 godu", s. 311-312. Ayrıca bkz. Fr. Grin, "Armyanski krizis i vladichestvo turok (Sasunskaya reznya)", *Polojenie arman v Turtsi do vmeşatel'stva derjav v 1895 godu*, 2-c izd. (Moskva: Rassvet, 1896), s. 213-324; Janet Klein, "Power in the Periphery: The Hamidian Light Cavalry and Struggle over Ottoman Kurdistan 1890-1914" (Basılmamış doktora tezi, Princeton University, 2002), s. 133.

13 Klein, "Power in the Periphery", s. 125. F. F. Gryaznov, ilk kuruldukları zaman Hamidiye milis kuvvetlerinin, her birinde yaklaşık 250-300 kişinin bulunduğu 32-33 alaydan oluşan toplam 12 ila 15 bin arası bir kuvvetten meydana geldiğini belirtir. Bkz. Gryaznov, "Kurdi i Kurdsкая konnitsa", s. 25, 28. Ancak 1892'den itibaren alayların sayısı aşama aşama artarak 20. yüzyılın başında 63'e ulaşmıştı. Bkz. Martin van Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, çev. Banu Yalkut (İstanbul: İletişim, 2003), s. 287.

14 Gordlevski, alaylar hakkında şöyle diyor: "... Bunlar Rusya'ya karşı tampon olarak kurulmuşlardı." Bkz. V. A. Gordlevski, "İz jizni Kurdov", *İKOİRGO*, XXII/4 (1913-1914), s. 460; Klein, "Power in the Periphery", s. 72-73.

min gözlemcileri, Hamidiye üyesi aşiretlerin Ermeni köylerine yönelik pek çok baskınını kaydetmişti. Lynch, Van ve Bitlis bölgelerinde yaptığı gezilerde bilhassa Ermenilerin durumunu yakından görme fırsatı bulmuştu. Van bölgesindeki Ermeni köylerinden bahsederken, Hamidiye Kürt reislerinin burada yağmaladıklarını ve bütün bunları yerel idarenin gözü önünde yaptıklarını ifade etmişti.¹⁵ Rusya'nın Van ve Erzurum Yardımcı Konsolosu V. F. Maevski, doğu vilayetleri'nin büyük bölümünü kapsayan (Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakir ve Musul vilayetlerinde) gezilerinde Kürtlerin Ermeni karşıtı faaliyetlerine tanık olmuştu. Köy baskınlarının nasıl geliştiğini ayrıntılarıyla anlatan Maevski, saldırılar sonrası boşaltılmış Ermeni köylerinin ne kadar kötü bir hale geldiklerinin canlı tasvirlerini sunmuştu.¹⁶ Bir başka çağdaş gözlemci E. M. Bliss ise Kürtlerin her zaman yağma ve hırsızlığa meyilli olduklarını, Hamidiye Alayları'nda bir nevi polis gücü olarak örgütlendikten sonra ise sınırsız bir yağma ve soygun olanağı elde ettiklerini, Ermenilerin en ufak bir savunmasını açık bir isyan kabul ederek, hemen cezalandırdıklarını not etmişti.¹⁷

20. yüzyılın başında en güçlü Hamidiye aşiretleri Milli, Hasananlı ve Haydaranlı aşiretleriydi¹⁸ ve sahip oldukları büyüklükle kendi bölgelerindeki diğer aşiretlere ve pek çok köye hükmediyorlardı. Kanunsuz faaliyetleri tepki yaratmasına ve hatta toplu olarak protesto edilmesine rağmen,¹⁹ devlet idaresi onları önlemek için hiçbir ciddi girişimde bulunmamıştı. Çünkü Abdülhamid yönetimi için bir "iç düşman" olarak algılanan Ermeni siyasi hareketine karşı doğu vilayetlerinde dayanılabilecek yegâne unsur Kürtlerdi. Bu ortamda Kürt reislerin faaliyetlerine karşı önlemler alarak veya onları cezalandırarak, bir de Kürtlerin sadakati kaybedilmek istenmiyordu. Bölgedeki İngiliz ve Fransız diplomatlarının raporlarında ifade ettikleri gibi, devlet, Kürtlerin böyle bir durumda isyan çıkarmasından endişe ediyordu.²⁰ Rusya'nın doğu vilayetlerinde görevli subayı P. İ. Averyanov şöyle söylüyordu: "Son zamanlarda Ermeni sorunuyla uğraşan Türk İdaresi sert bir eylemde bulunduğu takdirde bir de Kürtleri kendisine karşı silahlandırmaktan çekiniyor; Ermeni Yezidi, Nasturi ve Kızılbaşların Türklere karşı genel ve derin nefretleri düşünüldüğünde, Türklerin dindaşları Sünni-Kürtler politik açıdan Kürdistan'ın en sadık nüfusu

15 H. F. B. Lynch, *Armeniya: Putevie Oçerki i etudi*, çev. Elizaveta Cunkovska, c. II, *Turetskie provintsii* (Tiflis: I.E. Pitoev & Co., 1910), s. 22, 33, 331.

16 V. Maevskiy, *Voенno opisanie Vanskogo i Bitlisskogo vilayetov* (Tiflis: Ştab Kafkazskogo voennogo okruga, 1904), s. 78, 80-81.

17 Edwin Munsell Bliss, *Turkey and the Armenian Atrocities* (New York: Edgewood Publishing Company, 1896), s. 97-98.

18 Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1987), s. 53.

19 Klein, "Power in the Periphery", s. 147.

20 Klein, *age*, s. 163.

olarak ortaya çıkıyorlar. Türkler, Küçük Asya'nın doğusundaki iktidarları için sadece Kürtler arasında dayanak arayabilirler.²¹

Hamidiye Suçlarının Cezalandırılmaları ve Haydaranlı Hüseyin Paşa Olayı

İttihat ve Terakki iktidara geldiğinde doğu vilayetlerindeki devlet egemenliği o derece sınırlıydı ki dönemin gazetecilerinden Ariadna Tırkova, "feodal beyler" olarak adlandırdığı Kürt reislerinden vergi bile toplanamadığını söylüyordu.²² Yeni rejimin bölgedeki yegâne müttefiki Ermenilerin büyük çoğunluğunu temsil eden Taşnak Partisi'yle anayasanın korunması ve eski rejimin kalıntılarının, başta Hamidiye reisleri olmak üzere temizlenmesinde birleşiyorlardı. Bu ise İttihat ve Terakki'ye karşı eski dönemin taraftarları ve özellikle Kürt reisler arasında büyük hoşnutsuzluk yaratıyordu. Kürt-Müslüman nüfus zaten gayrimüslimlerle eşitliğe inanmıyor ve Kanun-i Esasi'nin ilanının başta Ermeniler olmak üzere tüm gayrimüslimleri eşit hale getirmesini hazmedemiyordu.²³ İttihatçılar, Taşnaksutyun ile yaptıkları ittifakla eski rejimin doğu vilayetlerinde uyguladığı politikadan radikal bir dönüş yapmışlar ve kaderlerini Ermenilerle birleştirmişlerdi. 1908-1912 arası Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Erzurum'dan Taşnak milletvekilliği yapmış olan Karekin Pastırmacıyan, Rus gazeteci Tırkova ile yaptığı mülakatta İttihat ve Terakki'nin geçmiş ile bütün gemileri yaktığını, artık geri dönüşün söz konusu olmadığını ve eğer gericilik iktidara gelirse, bunun onların sonu olacağını ifade ediyordu.²⁴

Başta Hamidiye Alayları Kürtleri olmak üzere, Kürtler kendilerini İttihat ve Terakki yönetiminden dolayı yoğun tehdit altında hissediyorlardı ve bu yüzden de eski rejim taraftarlarıyla görüşmeler yapıyorlardı.²⁵ Gizli yapılan görüşmelere Hamidiye Alayları'ndaki Kürt komutanlar da katılıyordu. Yoğun bir şekilde silah ve cephane temin eden Kürt reisler, yeni rejimden duydukları hoşnutsuzluğu gizlemiyorlar ve isyana hazırlanıyorlardı.²⁶ İttihat ve Terakki'nin ikinci döneminde, Kafkasya'daki Rus Askeri Karargâhı'nın, Anadolu'dan ak-

21 P. İ. Averyanov, "Kurdi v voynah Rossii s Persiey i Turtsiey v teçenie XIX stoletiya, *Sovremennoe političeskoe polojenie turetskih, persidskih i russkih kurdov. İstoričeskiy oçerk* (Tiflis: Ştab Kavkazskovo voennogo okruga, 1900), s. 290.

22 Tırkova, *Staraya Turtsiya i mladoturki*, s. 65.

23 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voенno-istoričeskiy Arhiv (RGVIA), F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 82. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, 15 Ağustos 1910.

24 Tırkova, *Staraya Turtsiya i mladoturki*, s. 67.

25 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 11. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 11 Şubat 1910.

26 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 3824, l. 8, Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 16 Şubat 1910.

tardığı bilgilere göre, "Genç Türklere ve onların müttefikleri Ermenilere karşı Kürt hareketi her geçen gün daha fazla büyümekteydi."²⁷

Erzurum ve Van bölgesindeki Haydaran aşiretinin reisi Hüseyin Paşa, yeni rejimden en çok rahatsızlık duyan Hamidiye Kürt liderlerinden biriydi. Eski rejimin en makbul reislerinden ve 1891'de Binbaşı rütbesi almış olan Hüseyin Paşa 70 yaşındaydı ve sadece kendi aşireti üzerinde değil, doğu vilayetlerinin Rusya sınırına yakın olan kuzey kesimindeki diğer aşiretleri üzerinde de etkiliydi. Sahip olduğu ya da geçen dönemde ele geçirdiği geniş araziler ve hayvanlarıyla oldukça zengin olan Haydaranlı aşireti, yağmacılık ve eşkıyalıklarıyla tanınıyordu.²⁸ Lynch, bölgede yaptığı gezilerde Hüseyin Paşa ile tanışma fırsatı bulmuş ve ona neden tarımla uğraşmadıkları sorulmuştu. Hüseyin Paşa ise, adeta ekonomi-politiğin dilinden konuşarak, ulaşım yollarının ve pazarın olmadığı bir yerde bu tür işlerle uğraşmanın bir getirisinin olmadığı cevabını vermişti.²⁹ Bu nedenle Haydaran aşiretinin en büyük geçim kaynağı, bilhassa Ermeniler üzerinde yapılan eşkıyalık ve gasptı. Ermenilere karşı bu düşmanca tavır çağdaş gözlemciler tarafından da fark edilen Hüseyin Paşa'ya sadece Kürtler değil, bölgedeki Türk ve Ermeniler de itaat ediyorlardı.³⁰ II. Abdülhamid hükümetleri onun bu tür faaliyetlerine göz yumuyordu. Bu husus, 5 Ocak 1910 tarihli Rus Kafkasya Askeri Karargâhı'nın raporunda şöyle açıklanıyordu: "Eski rejim döneminde, Ekselanslarının 'Hamidiye' süvarilerinde hizmet veren Kürtlere oldukça itibar ediliyordu; onlara iyi muamale gösteriliyor, Binbaşı da dahil olmak üzere çeşitli rütbelerle ödüllendiriliyorlardı. Türk idareciler, kısmen Hamidiyelerin karşısındaki güçsüzlüklerinin idrakine vardıklarından, kısmen de onları kendilerine karşı silahlandırmak oldukça zararlı olacağından -zira Kürtler, Ermeni ihtilalcilerle savaşında Türk Hükümeti'ni her zaman güçlü bir şekilde desteklemişlerdi; Rusya ile savaş durumunda ise Türk ordusuna etkin bir yardımda bulunabilirlerdi-, onların yaptığı soygunlara ve bölgede uyguladıkları şiddete karşı çoğu kez parmaklarını kıpırdatmıyorlardı."³¹

Hüseyin Paşa, 1909'un Aralık ayında, yanında Emin Paşa, Teymur Paşa ve Mehmed Sadık Bey adlı üç Kürt reisi ile birlikte, toplam altı Hamidiye Alayı olarak Osmanlı topraklarından İran'ın Maku bölgesine göç etti. Bir daha geri

27 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 21 ob. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 18 Mart 1910.

28 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 30. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 11 Mart 1910.

29 Lynch, *Armeniya*, s. 27.

30 "Nekotorie iz vliyatelnih kurdskih glavarey s kratkoi karakteristikoy ih po svedeniyam za 1910-1911 godi", *Svodka svedeni o sopredelnih stranah, dobitih razvedkoy, za vremya s 1-go Sentyabra po 1-oe Oktyabrya 1911 goda*, 7-8 (Tiflis, 1912), s. 6.

31 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 26. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 5 Ocak 1910.

dönmemek ve tamamen Rus vatandaşlığına geçmek üzere yapılan bu göçün temel sebepleri, İttihat ve Terakki'nin Hamidiye Alayları'nda yaptığı yeni düzenlemeler, Ermenilerle ittifakı ve eski rejim döneminde Ermenilere ve yerel halka karşı suç işlemiş Kürt reislerin geçmiş suçlarından ötürü cezalandırılmalarıydı. Özellikle, Erzurum Valisi Celal Bey'in, 1909 sonbaharında Ermenilerin gasp, yağma vs. suçlamaları karşısında soruşturulmak üzere kendisini Erzurum Vilayet merkezine çağırması, Hüseyin Paşa üzerinde derin bir etki yaratmıştı. Bu olay sonrasında İttihatçı Hükümet'in tamamen "Ermeni taraf-tarı" olduğuna kanaat getiren Kürt reisi, İran'a göç etmeye kesin olarak karar vermişti.³² Onun ve yoldaşlarının yeni rejimden ve Jön Türkler'den nefret ettikleri dönemin Ermeni gözlemcileri tarafından da ifade edilmektedir.³³

Süleyman Suri Efendi adlı etkili bir Kürdün evinde planlanan bu göç ile, aslında, hükümetin endişeye sevk edilmesi ve Kürt reislerine geçmiş dönemdeki nüfuzlarını ve imtiyazlarını iade etmeye zorlanması hedeflenmişti.³⁴ Rusya'nın Kafkasya'daki yetkililerinin raporlarında Hüseyin Paşa olayı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi Vorontsov-Daşkov, Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 9 Mart 1910 tarihli telgrafta bu göçün sebeplerini hükümetin Hamidiye Alayları'nın imtiyazlarını kaldırma girişimleri ve Ermenilere daha önce Kürtlerce gasp edilmiş arazilerinin geri verilmesi olarak açıklamıştı.³⁵ Bir başka Rus raporunda ise göç nedeni olarak İttihat ve Terakki'nin Ermenilerle olan ittifakına ve bu gayrimüslim unsura karşı işlenen suçlara vurgu yapılmıştır: "Son birkaç on yıldır Kürtlerin asıl ve en uzlaşmaz düşmanları olan bölge Ermenileri her türlü haktan yoksun reâyâ iken, birden bire eşit haklara sahip vatandaşlar haline geldiler. Jön Türklerle ittifak halinde olan ve kendilerini güçlü hissederek Ermeniler, Kürtlerden geçmiş, eski suçların hesabını sormak istediler. Kanun-i Esasi'nin ilanına kadar yıllar boyu yaptıkları her şey, şimdi Kürtlerin önüne geldi. Doğal olarak, Kürt ne kadar nüfuzluysa, o kadar suçlandı; daha az etkili aşiretlerden pek çok Kürt (Hamidiye) subayı hapse atıldı, Hüseyin Paşa'nın da dâhil olduğu daha etkili olanları hakkında ise soruşturma başlatıldı [...] (Jön Türkler) Ermenilerle ittifak yaparak, Kürtlere hiç müsamaha göstermemeye ve onları, eski günahlarından ötürü cezalandır-maya karar verdiler."³⁶

32 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 27. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 5 Ocak 1910.

33 Raymond Kévorkian, *The Armenian Genocide. A Complete History* (London-New York: I.B. Tauris, 2011), s. 62.

34 BOA.DH.SYS. Dosya no: 23, Vesika no: 1. Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezâretine, 16 Şubat 1326 (1 Mart 1911).

35 AVPRİ, F. Posol'stvo v Konstantinopole, 1907-1913, Opis 517-2, D. 3572, l. 12 ob. Kafkasya Genel Valisinden Dışişleri Bakanlığına Gizli Mektup Kopyası, Tiflis, 9 Mart 1910.

36 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 26 ob-27. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis 5 Ocak 1910.

Dördüncü Ordu
Kumandanı Müşir Zeki
Paşa ve Hamidiye Alayları
Reisleri: Millî İbrahim
Paşa, Fettah Paşa, Kör
Hüseyin Paşa.
(Kaynak: Müfid Yüksel
arşivi)

Osmanlı raporları da benzer görüşler ileri sürüyordu. Hüseyin Paşa'nın İran'a kaçışından bir süre sonra, Osmanlı'nın İran sınırına en yakın vilayeti olan Van'dan Dahiliye Nezareti'ni yollanan bir raporda, söz konusu Kürt reisinin yeni rejimden hoşnutsuzluğunun sebebi olarak Ermeni arazilerinin geri verilmesi konusu ve Hamidiyelerin eski imtiyazlarını kaybedecekleri söylentileri zikredilmiştir. "İstibdat devrinde Kürt reislerin Ermeni halka zulmettikleri, onları tahakküm altına aldıkları" şeklinde bir girişten sonra, tarlalarına ve arazilerine el konulduğu, hayvanlarının ellerinden alındığı ve Ermenilerin canlarının, mallarının daima tehlike altında bulunduğu işaret edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanı ile Kürt reislerin, "nüfuz ve tahakkümlerine set çekileceği ve zapt ettikleri emlak ve arazilerin gerçek sahiplerine geri verileceğini hissederek, nüfuzlarını ve mevkilerini kaybetmemek için bir ihtilal ve karışıklık çıkarmak maksadıyla" birbirleriyle sürekli görüşmekte oldukları ve hatta İran'a kaçmış olan Hüseyin Paşa ile Osmanlı tarafındaki aşiretlerin genel durumu sürekli istişare ettikleri bilgisine yer veriliyordu.³⁷ Bu durum karşısında hükümet endişeli olsa da doğu vilayetlerindeki Kürt kitlelerin, Müslüman kimlikleri nedeniyle devlete karşı toplu bir isyana kalkışacaklarına ihtimal verilmiyordu.³⁸

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH), MUI, Dosya No: 77-2, Vesika No: 18, Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine, 8 Nisan 1326 (21 Nisan 1910).

³⁸ BOA, DH.MUI, Dosya No: 77-2, Vesika No: 18.

Meşrutiyet karşıtı Kürt reisinin, yoldaşlarıyla birlikte neden İran'ın Maku bölgesine göç ettiği sorusunun cevabı, Kafkasya'daki güç dengelerinde gizliydi. 1907 yılında İngiltere ve Rusya arasında yapılan anlaşma ile İran'ın kuzey ve kuzeybatı kesimleri Rusya'nın nüfuzu altına girmişti.³⁹ Petersburg, Maku ve Hoy gibi Batı İran'ın önemli merkezlerini Osmanlı'ya karşı yürüttüğü askeri operasyonlarda ve istihbarat faaliyetlerinde üs olarak kullanıyordu. Rus stratejistler buradan Anadolu platosunu kontrol etmeye çalışıyorlardı.⁴⁰ Bu bölgedeki sınıra yakın yerlerde meskûn İran ve Osmanlı Kürt aşiretleri ise Rusya'nın Kafkasya ve Anadolu politikasında önemli bir yer işgal ediyordu. 19. yüzyıl boyunca Kürt aşiretlerini Osmanlı ile yaptığı savaşlarda kendi yanına çekmeye çalışan ve bunda yer yer başarılı olan Rusya, genel bir savaşın yaklaştığı 20. yüzyılın başında, güneydeki "yakın düşmanı"na karşı yine "Kürt kartını" kullanmayı amaçlıyordu. Osmanlı ile savaş Rus yetkililerce kaçınılmaz görüldüğü için Kafkasya Cephesi'nin en önemli unsurlarından Kürt aşiretlerinin nüfuz altına alınması ve gelecekte kullanılmaları son derece önemliydi. Daha 1908 yılının ilk yarısında, savaş sırasında Kürt aşiretlerinden Osmanlı'ya karşı milis gücü oluşturulması planlanıyordu. Kafkasya'daki Rus Askeri Karargâhı'nca oluşturulan bu plan, Savaş Bakanlığı tarafından da onaylanmıştı.⁴¹ Hüseyin Paşa, Petersburg'un bu politikasına dayanarak, Maku'ya göç ederek Rus vatandaşlığına, diğer bir deyişle Rus hizmetine girmeyi talep etti. İran Merkezi Hükümeti'ne muhalif olan Maku Hanı ise Kürt reisleri oldukça iyi karşıladı. Kendisi zaten tüm Hamidiye Kürtleri'ni Maku'ya yerleşmeye davet etmekteydi ki amacı, bu sayede İran askerlerine karşı kendi güvenliğini sağlamaktı.⁴²

Rusya, Hüseyin Paşa'nın yoldaşları ve tüm aşiretiyle beraber Osmanlı sınırına yakın bir yere yerleşme talebine temkinli yaklaştı. Zira bu durum Bâbü'ali'nin tepkisini çekebilirdi; bu nedenle onun yerleşmesi için en uygun yer olarak Kuzey Kafkasya düşünüldü.⁴³ Tüm aşireti ile yerleşmesine ise Kafkasya Genel Valiliği ve Dışişleri Bakanlığı'nca onay verilmedi. Zira bu kadar büyük bir aşiretin Rusya sınırları içerisinde yerleşmesinin bölgenin güvenliğine zarar vereceği öne sürülüyor, ayrıca bu aşireti yerleştirecek kadar boş arazinin olma-

39 David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (London-New York: I. B. Tauris, 1996), s. 83.

40 Michael A. Reynolds, *Shattering Empires. The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918* (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2011), s. 57-58.

41 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7693, l. 27. Savaş Bakanı'ndan Genelkurmay Başkanı F. F. Palitsin'a, 12 Mayıs 1908.

42 Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperii (AVPRİ), F. Posol'stvo v Konstantinopole, 1907-1913, Opis 517-2, D. 3572, l. 1. Klem, S. Peterburg, 22 Ocak 1910.

43 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 30 ob. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 11 Mart 1910.

diği belirtiliyordu.⁴⁴ Ancak yine de Hüseyin Paşa'nın sınırlı sayıdaki yoldaşıyla beraber bölgeye yerleştirilmesi Rusya açısından arzu edilir bir durumdu. Bu nedenle kendisinden sadece 200 kişilik aile bireyleriyle Rus uyruğuna girme ve Rusya'ya yerleşme talebinde bulunması istendi.⁴⁵ Rusya Dışışleri Bakanı Sazonov'un ifade ettiği gibi, Hüseyin Paşa vasıtasıyla bölgedeki Kürt aşiretleri üzerinde Rus etkisi güçlendirilebilirdi. Bunun yanında, Rusya'nın en çok rahatsız olduğu konulardan biri, Kürt aşiretlerinin Ermeni ve Nasturi Hıristiyan nüfusa yönelik saldırılarıyla. Nüfuzu altındaki Kuzey ve Kuzeybatı İran'da istikrarı ve düzeni sağlamak isteyen Petersburg, Hüseyin Paşa'nın etkisinden faydalanarak, Rumiye bölgesindeki Kürt aşiretlerinin yerel Hıristiyan nüfusa yönelik saldırılarını durdurmayı da tasarlıyordu.⁴⁶ Askeri açıdan ise Haydaranlı aşiretinin Erzurum Vilayeti'nde ve Van'ın kuzeyinde Hamidiye Alayları'nın toplanmasında büyük rol oynadığı, alaylara tam 32 süvari bölüğü verdiği belirtiliyor ve bu aşiretin Rusya tarafına çekilmesinin askeri açıdan, gelecekte Osmanlı ile savaş durumunda oldukça yararlı olacağı belirtiliyordu.⁴⁷

Hüseyin Paşa'nın Maku'da bulunduğu süre boyunca, onun liderliğinde İran ve Osmanlı Kürtlerini içine alan bir isyanın çıkacağı hakkında söylentiler dolaşması üzerine, İttihatçı yöneticiler bundan çok tedirgin oldular.⁴⁸ Rusya'nın Kafkasya Askeri Karargâhı'nın raporlarında da tüm Kürtlerin, Hüseyin Paşa ile İttihatçı Hükümet'e karşı aynı düşmanca ruh hali içerisinde oldukları ve bir isyan çıkarmak üzere toplantılar yaptıklarından bahsediliyordu.⁴⁹ Özellikle, Erzurum Vilayeti'ne bağlı Bayezid Sancağı'nda Kürt hareketlenmesi açık bir şekilde artıyor, civar şehirlerde, pazarlarda yeni rejimle ilgili savaş propagandası yapılıyordu.⁵⁰ 5 Mart 1910 tarihli raporda ise Erzurum Vilayeti'nin Karakilise kazasına Haydaranlı aşiretini temsilen Rıza Telo Bey'in ve ardından çok sayıda Kürt reisinin de geldiği ve Kürt sorunu hakkında toplantılar yaptıkları kaydedilmişti. Bundan sonra, toplantıya katılanlardan dördünün, Hü-

44 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, ll. 47-48, Dışışleri Bakanlığı Müsteşarından (Savaş Bakanı Yardımcısı) A. A. Polivanov'a, 23 Nisan 1910.

45 AVPRJ, F. Posol'stvo v Konstantinopole, 1907-1913, Opis 517-2, D. 3572, l. 12 ob. Kafkasya Genel Valisinin Dışışleri Bakanlığına Gizli Mektup Kopyası, Tiflis, 9 Mart 1910.

46 AVPRJ, F. Posol'stvo v Konstantinopole, 1907-1913, Opis 517-2, D. 3572, ll. 9-9 ob. Sazonov, S. Peterburg, 17 Nisan 1910.

47 AVPRJ, F. Posol'stvo v Konstantinopole, 1907-1913, Opis 517-2, D. 3572, l. 14. Savaş Bakanlığı Müsteşarının mektubu (Kopya), 11 Nisan 1910.

48 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 13 ob. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 11 Şubat 1910.

49 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 27 ob. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 5 Ocak 1910.

50 AVPRJ, F. Politarhiv, 1907-1914, Opis 482, D. 380, l. 20. Koll. Ass. Mihaylov'un mektubundan alıntı, Bayezid, 25 Şubat 1910.

seyin Paşa'ya rapor sunmak üzere İran'ın Maku bölgesine gönderildiği, Telo Bey'in başında olduğu birkaç kişinin Van'a gittiği, bazılarının ise Muş tarafına yönlendirildikleri belirtilmekteydi. Aynı Rus raporlarında, bu gizli toplantıların ana kahramanının ve düzenleyicisinin Van'da bulunan Seyyid Abdülkadir olduğunu ve Hüseyin Paşa ile ortak hareket ettiğini, bahara doğru isyan hazırlığında bulduklarını ifade ediliyordu.⁵¹ Osmanlı Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta ise benzer toplantıların Van Vilayeti'nde gerçekleştirildiği ve Kânûn-ı Esâsî'nin ilanı sonrası eski imtiyazlarını kaybetmekten ve nüfuzlarına set çekilmesinden korkan Kürt reislerin, bir karışıklık çıkarmak maksadıyla sürekli haberleşmekte oldukları, hatta bunlara İran'a kaçmış olan Hüseyin Paşa'nın da dahil olduğu belirtilmişti. Bu faaliyetlerin, geçmiş dönemlerde söz konusu reislerin saldırılarından çok çekmiş olan Ermenileri endişeye sevk ettiği ve Ermenilerin canlarının ve mallarının korunması için Patrikhane'den özel bir yazı yollandığı aynı telgrafta bildirilmişti.⁵² "Gerici" olarak adlandırılan bu faaliyetlerin yeni rejime karşı olduğu belirtilerek bu toplantıların sonucunda, yeni rejimin müttefiki Ermenilere yönelik pek çok Kürt saldırısının meydana geldiği ancak bölgedeki yerel idarecilerin de "gerici" oldukları ve Kürtlerin faaliyetlerini onayladıkları, bu nedenle saldırılara karşı hiçbir önlem alınmadığı, Ermenilerin ise çok endişeli oldukları ifade edilmişti.⁵³

Esasen, Meşrutiyet'in ilk yıllarında İttihat ve Terakki'ye karşı Kürt reislerinin tepkisi ve irticai isyanları tipik bir durumdur. Hüseyin Paşa olayı bu dönemin karakteristik özelliklerini taşır. Hüseyin Paşa kadar etkili olan bir başka Kürt aşiret reisi Hacı Musa Bey olayı da aynı döneme rastlayan diğer bir örnektir ve benzer özellikler taşır. Eski imtiyazlarını kaybetme korkusuyla ve özellikle hükümetin Taşnaksutyun ile ittifakından rahatsız olan Musa Bey, nüfuzu altındaki Kürtleri Meşrutiyet ve Ermeni karşıtı hareketlere katmaya çalışmış, hatta zaman zaman bölgedeki Türk askerî kuvvetlerine saldırılar düzenlemişti.⁵⁴ Dolayısıyla, İttihatçılar, ilk yıllarında doğu vilayetlerinde "muhalif" Kürt aşiretleri sorunuyla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Hüseyin Paşa olayında ise gidişat kısa sürede başka bir yöne evrildi. Paşa, 1910 yılının Mart ayının ikinci yarısında Van valisine başvurarak, anayasanın ilanı öncesinde işlediği suçların affedilmesi karşılığında geri dönmek istediğini bildirdi. Ancak, vali kendisinin böyle bir yetkiye sahip olmadığını, merkezi

51 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 18 ob. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 5 Mart 1910.

52 BOA.DH.MUİ, Dosya no: 77-2, Vesika no: 18, Dahiliye Nezâreti'ne, 8 Nisan 1326 (21 Nisan 1910).

53 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 19. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 5 Mart 1910.

54 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 20. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 18 Mart 1910.

hükümete başvurulması gerektiği cevabını verdi.⁵⁵ Ayrıca, Paşa'nın geri dönme talebi Osmanlı yerel makamlarınca kuşkuyla karşılandı.⁵⁶ Bundan sonra Hüseyin Paşa, geri dönüşünü kolaylaştırmak için araçlar vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti ile görüşmeler yapmaya başladı.⁵⁷ Hatta bizzat Maku Han, sultana ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına telgraflar çekerek Kürt reislerin vatanlarına dönmelerine izin verilmesini ve güvenliklerinin sağlanarak tarafsız bir şekilde yargılanmalarının garanti edilmesini talep etti. İlk zamanlar buna İstanbul'dan bir cevap gelmedi, sadece Erzurum valisinin, onları yurda dönmeye davet etmesiyle yetinildi.⁵⁸

Nisan ayından itibaren ise Hüseyin Paşa'nın ailesinden ve akrabalarından bazılarının geri dönmeye başladığı görülür. Rus yetkililerinin Karakilise Kazası'ndan aldıkları bilgilere göre, İran'a Hüseyin Paşa ile giden Kürtlerden yedisi (ki içlerinde kuzeni de vardı), 27 Nisan'da Erzurum Vilayeti'ne bağlı Patnos nahiyesine geri döndüler.⁵⁹ 15 Mayıs'ta ise Hüseyin Paşa'nın oğlu Ado Bey, yanında on adamı olduğu halde geri geldi.

Bu hızlı geri dönüşlerin sebebi ise İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bu konudaki politika değişikliği idi. 1908 Temmuz'undan itibaren Kürt reislere karşı sert bir politika takip eden yeni rejim, bu noktada Hüseyin Paşa'nın geri dönmelerini sağlamak için uzlaşma arayışına girmişti. İran'a kaçan bütün Kürtlere 30 gün içerisinde vatanlarına geri dönmeyi teklif eden hükümet, aksi takdirde, II. Abdülhamid döneminde verilmiş rütbelerinin geri alınacağını ve tüm mal varlıklarının istimlak edileceğini duyurdu. Geri dönmeleri halinde ise affedileceklerdi.⁶⁰ Bunun üzerine Haydaranlı aşiretinin İran'dan Osmanlı topraklarına geri dönüşü başladı.

Ancak, İttihatçı yönetimin bu yolla Hüseyin Paşa'yı geri dönmeye ikna etmeye çalışmasından Ermeniler ve hatta Erzurum ve civarındaki İttihatçı yöneticiler oldukça rahatsız oldular. Bu sayede Kürt reisin otoritesinin ve nüfuzunun bölgedeki aşiretler arasında daha da artacağından kaygılanıyorlardı.⁶¹ İttihat ve Terakki'yi uzlaşmacı bir çözüm bulma yoluna iten sebepler ise iç

55 RGVIA, F. 2000, Opus 1, D. 7716, l. 22 Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi

Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 18 Mart 1910.

56 BOA.DH.SYS., Dosya no: 24, Vesika no: 2-1, Erzurum Vilayetinden Dahiliye

Nezaretine, 4 Mart 1327 (17 Mart 1911).

57 RGVIA, F. 2000, Opus 1, D. 7716, l. 61. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi

Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 13 Mayıs 1910.

58 AVPRİ, F. Politarkhiv, 1907-1914, Opus 482, D. 380, l. 19a. Koll. Ass Mihaylov'un

İstanbul'daki Elçiye Gizli Telgrafı, Iğdır, 26 Ocak 1910.

59 RGVIA, F. 2000, Opus 1, D. 7716, l. 64-65 Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi

Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 3 Haziran 1910.

60 RGVIA, F. 2000, Opus 1, D. 7716, ll. 69-69 ob. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi

Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 11 Haziran 1910.

61 RGVIA, F. 2000, Opus 1, D. 7716, l.69 ob. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi

Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 11 Haziran 1910.

ve dış konjonktürde gizliydi. Hüseyin Paşa'nın İran'a geçtiği dönem oldukça kritik bir dönemdi. İmparatorlukta anayasa karşıtı ciddi bir muhalefet vardı ve her an hükümete saldırmaya hazırды. Eski rejimin tüm alaylı subaylarının içinde olduğu gerici toplulukların İstanbul başta olmak üzere pek çok vilayette Şariat'ın muhafazası için 1910 sonbaharında harekete geçecekleri söyleniyordu.⁶² Ayrıca, 1910 yılının Arnavutluk ve Yemen isyanları da Osmanlı kuvvetlerini birbirinden farklı coğrafi bölgelerde uğraştırıyordu ve hükümet, bunlara ek olarak bir de Kürt isyanı ile karşılaşmak istemiyordu. Rus yetkililer, bilhassa Arnavutluk isyanının doğu vilayetlerinde yankı bulduğunu ve karışıklıktan yararlanan Kürtlerin yeniden Ermenileri tehdit eder bir pozisyon aldıklarını öne sürüyorlardı.⁶³

Hüseyin Paşa'nın Osmanlı topraklarına dönüşünün yankıları ise büyük oldu. 1910 Haziran'ının başlarında Hacı Timur Paşa, Mehmed Sadık ve diğer Kürt reisleri ile birlikte İran'dan dönen Hüseyin Paşa, Van'da valinin misafirperverliği ile karşılandı. Bu durumdan başta Ermeniler olmak üzere daha önceki dönemde Kürt reisin saldırılarından çekmiş olan yerel nüfus hiç hoşnut olmadı; valinin bu tarz davranışının kabul edilemez olduğu dile getirildi. Bölgedeki İttihat ve Terakki yöneticileri ise, hükümetin Kürtlerin isyanından çekindiğini ve Arnavutluk sorunu türünden başka bir problemle karşılaşmak istemediğini ifade ederek, Ermenilere, başka taleplerde bulunmalarını, Kürtlerin saldırılarının sona ermiş olmasından hoşnut olmalarını tavsiye ettiler.⁶⁴ Ardından, tüm mülkü ve toprakları kendisine iade edilen Hüseyin Paşa, Patnos civarında bulunan Zonik köyünde yaşamaya başladı.⁶⁵

Doğu Vilayetleri Siyasetinde Değişim

Hüseyin Paşa ile uzlaşılması ve eski rejimin önemli bir unsurunun geri kazanılması, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelirken ortaya koyduğu programa ve ilk uygulamalarına oldukça zıttı. Dıştaki ve içteki olaylar İttihatçı yöneticileri pragmatik çözümler aramaya itmişti. 1909'da Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi, aynı yıl gerçekleşen 31 Mart Ayaklanması, 1910'daki Arnavutluk ve Yemen isyanları ve eski rejim yandaşlarının sürekli tetikte beklemeleri hükümet üzerinde derin etki yaratmıştı. Rusya'nın, bölgedeki görevlileri vasıtasıyla Kürt aşiret liderleriyle ilişkiye girmesi ve onları kendi yanına çekmeye çalışması ise Kürt sorunu konusunda hükümetin elini kolunu

62 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 81 ob. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 15 Ağustos 1910.

63 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 3778, l. 331. Tümgeneral Skerski, S. Peterburg, 10 Haziran 1910.

64 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 70 Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 3 Haziran 1910.

65 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 74. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 21 Haziran 1910.

bağlamıştır. İttihat ve Terakki yönetimlerinin kendilerini cezalandırmaya veya tasfiye etmeye çalışması halinde Kürt reislerin yönünün, Hüseyin Paşa gibi "Kuzey" olacağı aşikârdı ki bu onların Petersburg'un etki alanına girmeleri anlamına geliyordu. Bu ortamda, İran'a göç eden Haydaranlı Hüseyin Paşa liderliğinde bir Kürt isyanının çıkması en istenilmeyecek olaylardan biri olurdu. Bu nedenle takip ve tenkil politikasından uzlaşmacı bir tutuma geçilmiştir.

Bu politika kısa sürede karşılığını buldu ve 23 Temmuz 1911'de Hüseyin Paşa, Haydaran aşireti adına yeni rejime bağlılığını ilan etti. Anayasanın ilanının yıldönümü nedeniyle, Hüseyin Paşa öncülüğünde sultana telgraf çeken bazı aşiret liderleri, "7 milyon Kürdün, anayasanın korunması için gerekirse kanlarını dökmeye, düşmana saldırmaya ve vatanı korumaya hazır oldukları"nı bildirdiler.⁶⁶ Kürt reisi kontrol altına almak için sadece geri gelmesiyle ve sözde bağlılığıyla yetinmeyen Osmanlı yönetiminin müteakip hamlesi ise, Hüseyin Paşa'yı İttihat ve Terakki'ye üye yapmak oldu.

Ağustos 1911'de Naci Bey ile birlikte Erzurum ve Van vilayetlerini geçen ve Meşrutiyet yanlısı fikirleri yaymaya çalışan Maliye Bakanı Cavid Bey, merkezi idareyi kabul etmeyen Kürt şakileri ve bunların arasında yer alan Hüseyin Paşa'yı da Erzurum'da ziyaret etti. 3 Eylül 1911 tarihli Rus Kafkasya Askeri Karargâhı'nın raporunda, Cavid Bey ile Kürt reisin görüşme yaptıkları ve iktidarın baskısı sonucunda Hüseyin Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye yazıldığı anlatılmaktadır.⁶⁷ Erzurum'dan sonra Van'a geçen Cavid Bey'in Hükümet Konağı'nda yaptığı konuşmalar, yeni rejimin liberal söylemlerinden ve Müslüman/gayrimüslim tüm unsurları içine alan ittihad-ı anâsır siyasetinden nasıl daha otoriter ve İslâm ile süslenmiş bir söyleme doğru kaymaya başladığını göstermekteydi. Konuşmasında, anayasanın ilanı sonrasında Hükümetin ilk işinin hem iç, hem dış düşmanlara karşı güçlü bir ordu yaratmak olduğunu söyleyen Cavid Bey, bu görevin parlak bir şekilde tamamlandığını belirtiyordu. Eğitim alanında ise, hükümetin gelecek 20 yıl boyunca okullar kurarak, gerekli öğretmen ve molla kadrosunu oluşturmaya çalışacağını, bunların Osmanlı halkını ilerletebileceğini ve İslâm siyasetinin Osmanlı ülkesinde ve sınırları dışında yayılmasına yardım edeceğini ifade ediyordu.⁶⁸

1912 yılına gelindiğinde, Hüseyin Paşa Patnos'taki 16. Hafif Süvari Alayı Kumandanı olarak atandı. Bu durum hem Ermeniler, hem de onun saldırılarından çekmiş Kürtler arasında tepki yaratmakta gecikmedi. Eski rejimin en önemli müttefiklerinden birinin, affından sonra bir de bu şekilde ödüllendirilmesi yukarıda bahsedilen politik konjonktürün eseri idi. İngiliz Askeri Ataşesi,

66 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 266 Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 3 Eylül 1911.

67 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, l. 265. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 3 Eylül 1911.

68 RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 7716, ll. 267-267 ob. Kafkasya Askeri Karargâhı Bölgesi Kumandanlığından Genelkurmay General-Levazım Subayına, Tiflis, 13 Ağustos 1911.

Binbaşı W. Tyrell, İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umûmi yöneticilerinden birine bu atamanın sebebini sorduğunda, bu uygulamadan son derece pişman oldukları ancak bunun yabancıların suçu olduğu, bilhassa Rusların Kürt reisleri satın aldıkları ve Kürtleri Ruslardan uzak tutmak için Hüseyin Paşa gibi adamlara rüşvet vermek zorunda kaldıkları cevabını alacaktı.⁶⁹

Haydaran aşireti reisi Hüseyin Paşa'nın kişisel serüveni, 1908 rejimi ile İttihat ve Terakki muhalifliğinden onun "sadık" bir unsuru olmaya giden bir yol izlemiştir. Bu süreç, aynı zamanda, İttihatçı yönetimin doğu vilayetlerinde Kürt-Ermeni politikasındaki değişiminin 1911 gibi erken bir dönemde başlamış olduğunu da gösterir. 1908 Temmuz'undan sonra, doğu vilayetlerinde eski dönemin imtiyazlı ve başta Ermeniler olmak üzere yerel nüfusa karşı pek çok suç işlemiş Hamidiye Kürt reislerinin üstüne giden ve onları cezalandıran İttihat ve Terakki Cemiyeti, dolayısıyla dönemin hükümetleri, Hüseyin Paşa olayında kendilerini farklı bir yol takip etmek zorunda hissetmişlerdir. Bilhassa Arnavutluk isyanının patlaması ve Yemen'deki durum sonrası bir de Kürt isyanı ile uğraşmak istemeyen iktidar, Rusya'nın Kürt aşiretlerini, bir savaş durumunda kullanmak üzere kendi yanına çekme faaliyetlerinden tedirgin olmuştur. Dönemin en güçlü Ermeni siyasi örgütü olan Taşnak Partisi ile İttihat ve Terakki'nin ittifakına rağmen, doğu vilayetlerindeki en büyük Müslüman unsur olan Kürtleri kaybetmek istemeyen Osmanlı Hükümeti daha uzlaşmacı bir yol takip etmeye başlamış ancak bu bir süre sonra onu Kürt reislere para ve unvanlar, rütbelere bahşetmek gibi Abdülhamidvâri bir yola sokmuştur. Bu değişimin sonucu ise hiç şaşırtıcı olmamıştır: Cesaretlenen Kürt reisler Ermenilere saldırılarına kaldıkları yerden tekrar başladılar. Bundan sonrasında ise sadece İttihat ve Terakki yönetimiyle Taşnaksutyun yönetiminin değil, Osmanlı yönetimi ile Ermeni tebaasının da yolları ayrılma noktasına geldi.

69 Manoug Somakian, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers 1895-1920* (London-New-York: I. B. Tauris, 1995), s. 53.